

There are no translations available.

Голобуцький В.О.

*Історик українського козацтва,
фахівець з економічної історії України*

м. Київ, Україна

[Біографія](#)

За возз'єднання

(глава з книги «Гомін, гомін по діброві»)

«Задум ваш... за слушний визнаємо
і даємо нашу військову вам пораду,
аби тієї справи не кидали
і її скінчили для найкращої користі
вітчизни нашої Малоросійської
і всього війська Запорозького».

Із листа запорожців Б. Хмельницькому

Після придушення народного руху 1637-1638 рр. протягом десятиліття на Україні не було великих повстань. Пани дуже раділи з того і прозвали ці літа «золотим спокоєм». Їм здавалося, що український народ виснажений вкрай і він уже ніколи не зможе здійснити на них свою грізну руку. Але то була лише примара спокою. Насправді ж наближався новий і ще небачений за своєю силою вибух народного гніву.

Саме в цей час посилилась боротьба між королем і магнатами. Останні прагнули зовсім обмежити королівську владу й самим правити Річчю Посполитою. Король Владислав IV та канцлер Юрій Оссолінський, з свого боку, склали плани, щоб приборкати всесильну магнатерію. Вони вирішили скористатися з міжнародного становища. 1645 року

розпочалась війна Туреччини з Венецією. Зазнавши поразки, Венеція звернулася до Польщі по допомогу. Саме за цей ухопився польський уряд.

Владислав IV погодився допомогти Венеції, але вимагав сплатити йому за це мільйон скуді¹. Його план був такий: на гроші, одержані від Венеції, наwerbувати велике військо і з його допомогою приборкати магнатів. Міркуючи так, король не збирався воювати з турками. Він надумав напасти на васала Туреччини - Крим і використати для цього козаків. «Досить лише пообіцяти українським хлопам козацькі права, - говорили в королівському палаці, - і зараз же можна набрати війська стільки, скільки треба, й вислати його на Крим». Владислав IV і Оссолінський сподівалися розв'язати зразу кілька питань: послабити небезпечного сусіда - кримського хана й одночасно допомогти Венеції, а також вивести козацтво з України і в такий спосіб ослабити пригноблений український народ.

Накресливши цей план, король одразу ж відрядив на Україну свою довірену людину - шляхтича Ієроніма Радзейовського. Під приводом, ніби він хоче оглянути свої маєтки, де вже давно не був, Радзейовський приїхав на Україну. Він хотів потай від магнатів зустрітися з деякими реєстровими старшинами, передусім із своїм знайомим, тодішнім військовим осавулом Іваном Барабашем. Радзейовський старався розвідати, чи не можна з допомогою старшин наwerbувати тут 20 000-30 000 козаків. А щоб докладно обговорити це питання, посланець із Варшави мав запросити старшин на зустріч з королем. Не знаємо, з ким саме бачився Радзейовський, але зараз же після його від'їзду, в квітні 1646 року, до польської столиці прибуло четверо старшин: військові осавули Іван Барабаш і Іляш Караїмович, полковий осавул Іван Нестеренко-Бут, чигиринський сотник Богдан Хмельницький. Під час їхньої таємної зустрічі з королем мова йшла про набір 20 000 козаків і їхній похід на Крим. На право набору козак Владислав IV дав Барабашу, як найдовіренішій людині привілей, завірений особистою королівською печаткою.

Як тільки старшини повернулися на Україну, король зараз же став і собі набирати військо. Королівські вербувальники наймали жовнірів у Польщі й за кордоном. Королівський двір в Уяздові нагадував собою озброєний табір. Сюди з усіх кінців прибували загони жовнірів, в усі кінці мчали гінці з наказами. У Варшавському арсеналі робота не припинялась ні вдень, ні вночі.

Хоч як приховував король свої плани, але важко було обманути магнатів. Пішли чутки, що Владислав збирає військо, аби зробити державний переворот і відібрати від шляхетства його «вольності». Збентежені сенатори в категоричній формі запропонували Владиславу негайно припинити воєнні приготування і загрозували обговорити його поведінку на наступному сеймі.

Справді, коли в листопаді 1646 року зібрався сейм, магнати звинуватили короля й Оссолінського в таємних задумах, вимагали зараз же розпустити набране військо і, крім того, притягти Оссолінського, як головного призвідця, до суду. Магнати з'явилися на сейм у супроводі численних озброєних загонів залежної від них шляхти. За таких умов сейм став на бік магнатів, і король мусив удавати, що відступає перед своїми противниками. Але Владислав хотів тільки приспати пильність магнатів. Насправді він не втрачав надії здійснити свої плани з допомогою козацького війська.

Тим часом серед старшин, з якими вів переговори король, почався розкол. Коли Барабаш і Караїмович дізнались про поразку короля на сеймі, вони рішуче відмовилися від набору війська. Зовсім іншої думки був Богдан Хмельницький. Вірний син свого народу, Хмельницький бачив, що саме тепер настала слушна година збільшити реєстрове військо під виглядом виконання королівського плану, пов'язаного з походом на Крим.

Спочатку Хмельницький хотів схилити на свій бік Барабаша і Караїмовича, але ті відмовились. Народна дума так переказує ці події. Богдан Хмельницький закликав до себе на хрестини Барабаша і просив того приєднатися до нього, виступити на захист знедоленого люду. Хмельницький казав:

Ей, пане куме, пане Барабашу!
Чи не могли б ми з тобою удвох
Королівських листів прочитати,
Козакам козацькі порядки подати.
За віру християнську одностайно стати?

На це Барабаш відповів:
Нащо нам з тобою королівські листи удвох читати,
Нащо нам, козакам, козацькі порядки давати?
Чи не краще мам із ляхами,

Мостивими панами,
З упокоєм хліб-сіль повік-вічний споживати?

Побачивши, що Барабаш не хоче пристати до нього, а також віддати королівський привілей, Хмельницький вирішив здобути його хитрощами. Діждавшись хвилини, коли Барабаш сп'янів і заснув, Хмельницький зняв з його пальця перстень, вийняв з кишені ключ від скриньки, де той ховав привілей, а з-під пояса шовкову хустку і з усім цим послав свого джуру до Барабашихи. Джура прибув до Черкас і сказав Барабашевій жінці: «Веліли вони тобі сії значки до рук приймати, а мені королівські листи віддати». Барабашиха повірила і віддала. В такий спосіб, за словами народної думи, Хмельницький дістав королівський привілей і взяв, отже, справу набору козацького війська до власних рук. Хмельницький потай почав вербувати козаків.

Скоро до магнатів дійшли чутки, що на Україні збирається велике козацьке військо. Щоб відкинути від себе будь-яку підозру, Барабаш і Караїмович поспішили донести на Хмельницького чигиринському старості Олександрю Конецпольському, синові померлого коронного гетьмана. Не гаючи часу, Конецпольський став вживати проти Хмельницького заходів. Передусім він нацькував на нього підстаросту Данила Чаплинського, який давно вже залицявся до молодої і вродливої панни Гелени, економки Хмельницького, а одночасно зазіхав і на його хутір Суботів (під Чигирином). Діждавшись часу, коли Хмельницького не було вдома, Чаплинський з юрбою озброєної челяді напав на Суботів. Панна Гелена і не думала чинити опір. А коли десятирічний син Хмельницького кинувся на Чаплинського, останній звелів вибити його так, що хлопчик незабаром помер. Коли Хмельницький повернувся додому, то на місці батьківської оселі побачив одні обгорілі руїни. Степовий вітер розвіював великі купи вже холодного попелу.

Тим часом навесні 1647 року у Варшаві збирали новий сейм. Магнати хвалилися, що тепер навіки поховають королівський план війни. Саме в цей час у супроводі десяти козаків у Варшаві з'явився Хмельницький. Офіційно він пояснив свій приїзд до столиці тим, що хоче позиватися з Чаплинським за Суботів. Насправді ж Хмельницький мав на думці інше. Він хотів дізнатися, чи не зрікся король своїх планів після торішнього сейму, а коли ні, то зустрітися з ним, сповістити про поведінку Барабаша і Караїмовича і добитися матеріальної підтримки для набору козаків та їхнього озброєння. Треба було також розвідати, що постановить сейм.

Нарешті, поїздки до столиці Хмельницький хотів використати також для того, щоб ознайомитись із становищем у країні: довідатись, що думає простий люд, про що говорить у своїх убогих хатах, в корчмах, на базарах, дістати відомості про розміщення польських військ, про стан фортець тощо. Перед тим як розпочинати важливу народну справу, треба було добре знати, що діється навколо.

Король прийняв Хмельницького в своєму палаці і підтвердив намір воювати з Кримом та згоду на набір козацького війська.

Хмельницький повернувся на Україну. Слідом за ним, влітку 1647 року, під приводом огляду прикордонних укріплень приїхав і Оссолінський. Тут він міг упевнитись, що Барабані і Караїмович справді перейшли на бік магнатів. Отже, єдиною людиною, яка, здавалося, могла сприяти королю в його планах, був Хмельницький. Сучасники переказували, що Владислав IV відправив Хмельницькому 170 000 злотих на побудову чайок для морського походу.

Через кілька тижнів після цього в лісі під Чигирином Хмельницький і його прихильники скликали нараду. Тут було багато старшин і козаків. Звертаючись до присутніх, Хмельницький нагадав про нестерпне становище українського народу під польським гнітом. «Проїжджаючи Україною, - казав він, - я скрізь бачив страшні утиски і тиранства». Хмельницький розповів про внутрішній стан Речі Посполитої, про намір короля спорядити похід на Туреччину і про боротьбу магнатів проти цього, а також про те, що король підбурює козаків напасти на Крим. На підтвердження останніх слів Хмельницький показав присутнім королівський привілей. На закінчення він заявив, що настав слушний момент для повстання проти Польщі і визволення українського народу.

Не всі присутні погодилися з думкою про необхідність негайного повстання. Дехто вказував на брак зброї, на польське військо, що стояло в Східній Україні, тощо. На це Хмельницький сказав: «Правда ваша. Очевидно, проти сильних ворогів самі ми нічого не зробимо, тим паче, що у всіх фортецях сидять польські комісари і пильно наглядають за нами; до того ж більшість польських військ розташована в наших місцях на лежах (на постой). Як тільки вони помітять наші приготування, зараз же нас і придушуть».

«Де ж та зовнішня сила, яка зможе допомогти українському народові в його боротьбі?» - думали, природно, присутні. На це Хмельницький відповів: «Не бачу іншої сили, крім Москви». «Я б запропонував, - казав він далі, - звернутися до Москви, бо вона однієї з нами віри і тому могла б поєднатися з нами».

«А якщо говорити про татар, - сказав Хмельницький, - то є дуже гарний спосіб дістати у них поміч. Це - королівський привілей. Треба лише відправити в Бахчисарай послів. Коли вони покажуть ханові привілей, той побачить, що Польща хоче напасти на Крим з козаками. Хан мусить дати козакам допомогу для боротьби з Польщею, бо інакше, подумає він, козаки нападуть на нього разом з поляками». Слова Хмельницького переконали присутніх, і вони тут же обрали його на свого керівника.

Незабаром після цього польські урядники схопили Хмельницького в селі Вужині (за двадцять кілометрів на північ від Чигирини) і приставили в Крилов до Конецпольського. Конецпольський не наважився зараз же покінчити з Хмельницьким. Це було небезпечно. Хмельницький був уже популярна людина, і його смерть могла призвести до повстання. Конецпольський вирішив, що зручніше буде вбити Хмельницького поза тюрмою, потай. Ось чому він удав, ніби зважає на прохання приятеля Хмельницького, чигиринського полковника Кречовського. Хмельницького відпустили «на поруки». За кілька днів 7 грудня, він довідався від Кречовського, що його збираються вбити. Не гаючи часу, Хмельницький з сином Тимошем в супроводі загону козаків подався на Запорожжя.

Становище на Запорожжі було дуже складне. В Кодакі стояла польська залога, а від Хортиці майже до самої Військової Скарбниці - залога реєстрових козаків і драгунів з полковником Рурським. Запорожці радісно зустріли Хмельницького. Наприкінці січня 1648 року на Запорожжі вибухнуло повстання. Запорозькі козаки на чолі з Хмельницьким вигнали реєстровців і драгунів. Повстання на Запорожжі - видатна подія: воно поклало початок визвольній війні українського народу проти панської Польщі.

З Січі Хмельницький звернувся з універсалами до українського народу, закликаючи його повстати й скинути чужоземних поневолювачів. «Не слухайтеся більше, - писав він, - своїх урядників, як невільники, ви, чиї батьки не визнавали ніяких (панських) законів і не підкорялись ніяким королям... Ви ніколи не здобудете перемоги над поляками, якщо зараз же не скинете ярма урядників і не здобудете свободи, тієї свободи, яку батьки

ваші купили своєю кров'ю». «Проти всіх тих кривд, - говорилося далі, - нема іншого способу, як тільки силою і страхом смерті зламати поляків». Універсал закликав народ іти на Запорожжя і закінчувався словами: «Було б дуже добре, якби вдарили на ляхів зараз же і разом козаки й селяни».

Спеціальні посланці розвозили універсали по всій Україні. Часто-густо, щоб відвернути увагу урядників, вони одягали шляхетський кунтуш, каптан заможного міщанина або чернечу рясу. Універсали проникали скрізь, де жив поневолений люд. Ховаючись від панів та їхніх посіпак, селяни, міщани, козаки збиралися в гаях, у байраках, у хатах, тинках, на ярмарках, читали і переказували листи з Січі. І скоро вже вся Україна знала про те, що замислили на Запорожжі. Одні готувалися до повстання вдома, інші – групами та поодинці тікали на Січ. Уже наприкінці лютого там зібралось близько 5 000 повстанців.

Весь цей час на Запорожжі йшли воєнні приготування. Січові укріплення було розширено і наново відбудовано на випадок несподіваної появи ворогів. Укріплення споруджували також на Томаківці та в інших пунктах, аж до самої Хортиці.

Тим часом Хмельницький із сином Тимошем поїхав у Бахчисарай. Там він показав хану Іслам-Гірею і мурзам королівський привілей. Хан і його радники вагалися. З одного боку, їх лякав спільний напад на Крим козаків і Польщі, з другого - вони боялися без дозволу султана зачепити Польщу і втягнути її у війну проти Туреччини, з третього - їм кортіло пограбувати Річ Посполиту, а як пощастить, то й Україну, тим більше, що в Криму був голод. Нарешті хитрий і обережний Іслам-Гірей уклав угоду з козаками і зобов'язався подати їм військову допомогу. Але виступив не сам, а послав на Запорожжя невеликий загін на чолі з перекопським мурзою Тугай-беєм. На випадок невдачі на війні і султанського гніву за самовільний похід Іслам-Гірей міг покласти відповідальність на свого мурзу. Хмельницький повернувся на Січ, залишивши свого сина як заложника в Бахчисарай.

19 квітня кошовий отаман Федір Лютай, колишній переяславський сотник і давній прихильник Хмельницького, зібрав у Січі раду. Ще напередодні ввечері з кріпосних валів заревіли 3 найбільші січові гармати. Вранці наступного дня знову дано залп. Це був сигнал до збору. Звідусіль до Січі потягли козаки. «Коли ж розсвінуло, - говорить

літописець, - і сонце розлило своє огнезрачне і ясно-блискуче проміння по всій піднебесній», - усі запорожці були вже на місці. Січовий майдан ще ніколи не бачив такої сили козацтва. Козаки не тільки заповнили площу. Вони товпилися на валах, на стінах. А там, за Січчю, в неосяжному степу, стояла козацька кіннота. Довелося перенести раду на великий майдан біля Січі.

Запорожці одностайно висловилися за похід проти Польщі. Але треба було розв'язати ще одне важливе питання: хто поведе військо нащо священну війну, кого обрати на гетьмана? Почали вигукувати ім'я Хмельницького. Хмельницький вийшов на середину, і кошова старшина піднесла йому знаки гетьманської влади. За давнім звичаєм, знявши шапку, Хмельницький вклонився і двічі відмовився від високої честі. Тільки після третього запрошення він узяв булаву, подякував товариству, надів шапку і повів очима по майдану. Козак, зайшовши ззаду, високо підняв над його головою бунчук. Усе стихло. Тепер це був уже не збіглий чигиринський сотник, а владний проводир, до рук якого віддавали долю всенародної справи. Що світилося в його карих очах з-під сивих уже брів? Розум і воля, незламна воля вести народ до переможного кінця. Пролунала команда. Козаки вишикувались у шеренги і тричі дали залп із мушкетів. Із січової фортеці разом ударили всі п'ятдесят гармат. Військо вітало свого ватажка.

До коронного гетьмана Миколи Потоцького в Бар давно вже надходили уривчасті звістки про події на Запорожжі. Потоцького повідомляли про повстання на Низу, про розгром полковника Рурського, про універсали Хмельницького. Проте гордовитий магнат не надавав цьому великого значення. Однак, щоб перевірити все це і вплинути на козаків, він відрядив на Запорожжя ротмістра Хмелецького. Прибувши до Очі, Хмелецький від імені Потоцького наказав повстанцям негайно розійтись і покинути Запорожжя. Хмельницький відповів, що це буде тільки тоді, коли сам коронний гетьман і всі польські пани залишать Україну.

Діставши таку відповідь, Потоцький спішно вирушив із коронним військом на південь і зайняв усі дороги, що вели на Запорожжя. Сам він з передовим полком став у Черкасах, а пальний гетьман Мартин Калиновський з другим полком - у Корсуні і його околицях, інші полки - в маєтностях Олександра Конєцпольського, а також у Каневі, Богуславі тощо. Коронне військо налічувало близько 15 000 чоловік. Коронний гетьман намислив зараз же, як тільки приїде підмога, в тому числі реєстровці, спуститися вниз по Дніпру на Запорожжя і швидко погасити це вогнище повстання. Королю він писав, що у Хмельницького поки що тільки 3 000 козаків, але тут же застерігав: «Недай боже, щоб вони вийшли на Україну: ці 3 000 швидко перетворяться на 100 000».

Одержавши звістку про наміри Потоцького, Хмельницький і старшина постановили не дати ворогові заглибитись у Запорожжя. На світанку 22 квітня 1648 року двохтисячне козацьке військо на чолі з Богданом Хмельницьким вирушило з Січі.

Весна цього року була дуже рання. Гаряче сонце давно вже розтопило сніг і оживило природу. Біліло тільки в балках і байраках. Але то цвіли дикі яблуні і груші. Зелений килим високих трав застилав землю до самого обрію. Під блакитним небосхилом, у хвилях прозорого повітря купалися жайворонки, їхні голоси майже не долинали до землі. Тишу порушувало тільки стрекотіння коників у траві та гудіння бджіл» що збирали нектар на польових квітах. Іноді вгорі чувся пронизливий шум. То кілька орлят пливло низько над землею, прорізаючи густе повітря тугими крильми і виглядаючи здобич у зеленій гущавині.

Все це раптом змінилося, коли перші лави козацької кінноти вступили в степ. Коні безжалісно топтали стрункі стебла молодих трав. Кіннота прокладала дорогу піхоті. Слідом за нею посувалась артилерія, прикрита з боків пішими куренями. А ззаду скрипів обоз. Сірі круторогі воли, впряжені по три і чотири пари, тягли величезні, навантажені до самого верху й обтягнуті шкурами вози. На деякій відстані від обозу чабани гнали стада худоби й отари овець. Все це тупотіло, іржало, ревло, скрипіло, розганяючи птахів і лякаючи звірів. Легенький ранковий вітерець ворушив різнобарвні козацькі прапори. Сонячне проміння вигравало на визолочених кулях високих бунчуків.

Козаки прямували на північний захід по дорозі, яка вела на Крилов і далі на Чигирин. У поході Хмельницький дістав більш докладні вісті про ворога. Виявилось, що авангард польського війська складався з двох частин: перша (близько 6 000 чоловік) на чолі з сином коронного гетьмана Стефаном і комісаром Шембергом ішла на південь тією ж дорогою, якою на північ простували запорожці; друга - реєстровці (близько 3 000 чоловік) і частина жовнірів на чолі з Барабашем спускалася Дніпром на човнах.

Передусім треба було відколоти від коронного війська реєстрових козаків. З цією метою до Дніпра було відправлено дозорців Як тільки човни Барабаша наблизились до

Кам'яного Затону (тепер село Дніпрокам'янка Дніпропетровської області), дозорці запропонували реєстровцям покинуть панів і перейти на бік повстанців. Незважаючи на заборону старшини, реєстровці скликали чорну раду². Барабаш, Караїмович та інші старшини зі зброєю в руках кинулись на козаків, але зразу ж були вбиті. Рада постановила приєднатися до запорожців. Обравши собі за старшого Філона Джалалія, реєстровці з усім військовим майном і гарматами рушили на Жовті Води - назустріч повстанцям.

4 травня козацькі розвідники затримали жовнірів з авангарду Стефана Потоцького. Бранці розповіли, що їхнє військо вже перейшло Жовті Води. Запорожці спішно вирушили йому назустріч. Тим часом Стефан Потоцький, довідавшись про повстання реєстровців, повернув на правий берег Жовтих Вод, став табором і почав обкопувати його глибокими ровами. Він сподівався утримати цю позицію до підходу головних сил Польського війська. На другий день, коли ще йшли роботи, запорожці з'явилися під табором і зразу пішли в атаку. В той час, як козацька піхота штурмувала табір від Жовтих Вод, Хмельницький з кіннотою і татарами напав на ворога з тилу. Втративши кілька тисяч убитими, Стефан Потоцький почав відступати. Але 6 травня рештки його війська було оточено в урочищі Княжі Байраки і розбито вщент. Наклали головою сам Стефан Потоцький і Шемберг; 50 шляхтичів і кілька тисяч жовнірів було взято в полон. Козаки захопили вісім гармат з припасами, чимало іншої зброї, кілька десятків корогв, бунчуки, литаври.

В цей час коронний гетьман Микола Потоцький з головними силами повільно просувався на південь. Він мав уже близько 20 000 війська і понад 40 гармат. 3 травня польське військо зупинилося на південь від Чигирини, за 114 кілометрів од Жовтих Вод.

Всі спроби коронного гетьмана дістати язика не мали успіху. Тоді він вирішив, що військо його сина само впорається з запорожцями, а йому треба «гасити пожежу на волості», і дав наказ відступати. На другий день його військо було вже під Чигирином. Тут розвідники донесли коронному гетьману, що чули гуркіт великого бою, який точився у Княжих Байраках. Потоцький міг догадатись, що мова йде про бій його сина з козаками. Проте він не поспішив на допомогу, а подався через Боровицю на Черкаси. Тільки 9 травня втікач з Жовтих Вод приніс йому звістку про повний розгром польського авангарду. Зарозумілий магнат не повірив і велів ув'язнити вісника. Незабаром, однак, надбігли інші втікачі і повідомили про події біля Жовтих Вод. Розлючений коронний гетьман почав метатися на мирному українському населенні. Коли польське військо 10 травня прибуло до Корсуня, він дав наказ пограбувати місто і потім спалити його. Тут же, під Корсунем, поблизу ріки Росі, Потоцький обрав місце для табору і почав споруджувати

укріплення.

Вранці 15 травня, оглядаючи в підзорну трубу околиці, польські воєначальники побачили на обрії якихось піших і кінних людей. По білих свитках зразу впізнали повстанців. Це був загін Максима Кривоноса, посланий Хмельницьким наперед головного козацького війська. З Кривоносом було всього кілька сот козаків. Потоцький дав наказ війську бути наготові. Але козаки не поспішали. Ввечері до них підійшли загін піхоти і артилерія. Проте й тепер їхні роз'їзди лише здалека розглядали польський табір, вивчаючи його укріплення, кількість і розташування частин.

Скоро надійшли і головні козацькі сили.

Табір Потоцького стояв на високому і вигідному для оборони місці. З одного боку його захищала ріка Рось, з трьох інших - глибокі окопи. Підступи до табору охороняли артилерія і піхота. Вибити ворога з таких позицій було дуже важко. Тому Хмельницький і старшина вирішили примусити поляків залишити свій добре укріплений табір. Ввечері того ж дня жовніри «захопили» одного козака. Поставлений на тортури, він сказав, що Хмельницький прийшов із 47 000 військом, а за останній день до нього прибуло ще 15 000, нарешті, під Корсунем стоїть нібито і сам хан з великою ордою. Це був невідомий герой, посланий Хмельницьким, щоб ошукати ворога.

Потоцький наказав стягти голову козакові, але слова полоненого збудили в ньому сумнів і страх. Пізно ввечері він скликав військову раду. На раді не було одностайності: Калиновський пропонував залишитись у таборі і дати козакам бій. Потоцький, навпаки, твердив, що вчинити так - значить приректи всіх на неминучу загибель; тільки виходом з табору, на його думку, можна було врятувати військо. Більшість ради пристала до думки Потоцького. Було вирішено залишити в таборі важкі вози і відступити з усім військом через Богуслав і Білу Церкву на Паволоч».

Провести польське військо зголосився козак Самійло Зарудний, який служив при Потоцькому. Тла ж ночі він потай сповістив запорожців, якою дорогою поведе

Потоцького. Діставши такі вісті, Хмельницький відрядив на чолі з Максимом Кривоносом загін, який мав випередити ворога. В урочищі Горохова Діброва, інакше Крута Балка (за 10 кілометрів од Корсуня), Кривоніс зробив засідку. Його козаки перекопали глибоким ровом те місце, де дорога, що нею мало йти польське військо, спускалася в багnistий яр; по боках дороги зробили завали з дерев і поставили в чагарнику гармати.

Вранці 16 травня польське військо залишило табір. Усередині пересувалися вози з різним майном і артилерія; по боках тісними рядами йшла піхота, драгуни і шляхта. Було тихо навколо. Ніщо не вказувало на близькість ворога. Вже частина обозу й артилерія почали спускатися в долину. «Стій, стій!» - закричали раптом передні жовніри... Дорогу перетинав глибокий і широкий рів. Спуск був такий крутий, що спинити вози годі було й думати. Вони котились, наїжджаючи один на одного, і перекидалися разом з кіннями і людьми. Зчинилася страшена метушня. В цей час із засідки вдарили козацькі гармати, мушкети н самопали. Жовніри пробували повернути назад або розсипатись, але скрізь були окопи і завали. Артилерія зав'язла в багні. «Наші, - писав, згадуючи ці події» польський учасник, - попали в цей яр, як у мішок: іти далі було неможливо, бо дорогу перекопано і перегороджено». Несподівано втішу польського війська з'явився Хмельницьким з козацькою кіннотою і татарами. Вершники мчали лавою з високо піднятими шаблями і нахиленими списами. Татари пронизливо кричали: «Алла, ішла!». Козаки Кривоноса рушили на ворога з засідки. Поляки опинилися між двома вогнями.

Потоцький зовсім розгубився. Шляхта і драгуни в безладді кидалися врзнобіч. Потоцький наказав їм спішитись і взятися за мушкети. Цим скористалася челядь: вона сіла на коней і зникла з поля бою. В польському війську все змішалось. Мало кому вдалося врятуватися. Козаки захопили в полон обох гетьманів - Потоцького і Калиновського, 80 чоловік «знаменитої шляхти високого роду», 127 офіцерів, 580 слуг, 63 сурмачі, 8 520 чоловік рядових жовнірів. Величезні були і трофеї. Козаки взяли 41 гармату, 94 корогви, намети, вози з провіантом, бойовими запасами, зброєю, багато коней тощо. Потоцького, Калиновського і частину інших панів Хмельницький наказав відправити до Криму - «в подарунок ханові». Козаки ж зазнали мізерних втрат - 70 чоловік убитими і 95 пораненими. Грім козацьких гармат на Жовтих Водах і під Корсунем збудив весь український народ і став сигналом до повсюдного повстання селян, міщан і козаків проти польсько-шляхетського панування. До повстанців пристали також козацька старшина, частина дрібної української шляхти і православного духовенства, що були незадоволені національним і релігійним гнітом. Старшина й українське шляхетство прагнули захопити землі польського панства і перетворитися на правлячий клас на Україні. Разом з тим вони намагалися стримати поривання поневолених мас народу знищити кріпосницькі порядки. Це призвело до того, що хоч головну силу визвольної війни становило селянство, але керівництво нею захопила старшина і українське шляхетство.

З-під Корсуня козацьке військо рушило на Білу Церкву. Людність усюди радісно зустрічала своїх визволителів. Повсталі селяни й міщани оголошували себе козаками, обирали отаманів і запроваджували козацькі порядки. До козацького війська приставали нові й нові повстанські загони. Незабаром розгорілося повстання на Волині, в Галичині й Буковині. Майже вся Україна покозачилась. Повстання перекинулось також у Білорусію і Польщу. Там повстанці теж називали себе козаками.

Шляхта в нестямі бігла світ за очі. Своїми заячими вухами, як глузував український літописець, вона ловила все, що нагадувало небезпеку. Всюди їй привиджувались козаки і Хмельницький. Ледве почує хто, як десь трісне сухе дерево, зараз ладен з переляку тікати хоч до Гданська. Не один шляхтич, прокинувшись зі сну, кричав з жаху: «Хмельницький!!!».

Народ висунув із свого середовища безліч самовідданих і талановитих ватажків. Усім відомі імена славного керівника селянських загонів Максима Кривоноса і таких героїв визвольної війни, як колишній кріпак Мартин Небаба, полковники Данило Нечай, Іван Богун тощо. Всі вони полягли в боротьбі за визволення українського народу з польсько-шляхетського ярма. Народ увічнив їх що пам'ять у своїх зворушливих, чарівних думках, піснях, переказах:

Ой Морозе-Морозенку,

Славний ти козаче!

Ой по тобі. Морозенку,

Вся Україна плаче...

співали в народі про одного з улюблених героїв, полковника Морозенка. Зазнавши поразки на Жовтих Водах і під Корсунем, Річ Посполита нагромаджувала сили проти повсталого українського народу. Подолати польських панів можна було лише з допомогою Російської держави. Тому Хмельницький вже 8 червня, зараз же після перших перемог, звернувся з листом до російського царя. Український гетьман висловив бажання всього українського народу віддатися під владу Росії. Але ні внутрішнє, ні зовнішнє становище Російської держави не дозволило російському урядові здійснити тоді це бажання.

На початку вересня велике польське військо, йдучи з заходу, наблизилось до села Пилявців³ і стало табором. Тут були гусарські і драгунські полки, наймана німецька

піхота, двірські магнатські частини і сила-силенна шляхетських загонів.

У польському таборі зібралося багато знатного панства: 7 воєвод, 5 каштелянів, 16 старост. Ніхто не бажав коритись старшому. Між командирів не припинялися суперечки і чвари.

На чолі численного польського війська стояли 3 воєначальники-магнати: князь Доменик Заславський, Микола Остророг і Олександр Конецпольський. Жоден із них не був ні знавець військової справи, ані завзятий вояк. Навпаки, Заславського всі знали як розпещеного пана, котрий над усе ставив розкішне й солодке життя. Остророга вважали за людину, обізнану не в військових порядках, а в старих латинських книгах. Що ж до Конецпольського, то це був хоч і спритний, але недосвідчений вояк.

Глузуючи з польських воєначальників, Хмельницький назвав Заславського «периною», Острога - «латиною», а Конецпольського - «дитиною».

Козацьке військо на чолі з Хмельницьким підійшло до Пилявців зі сходу. Супротивників розділяла тільки річка Пилявка. Поляки розташувались на її лівому березі, козаки на правому. Посівши вигідні позиції, козаки добре укріпили їх шанцями і возами, поставленими в шість рядів; перед шанцями на високих валах вони розмістили гармати. Греблю через річку також зайняв один із козацьких загонів.

Розвідавши ворога, Хмельницький вирішив розколоти його сили - заманити частину шляхтичів на Правобережжя. Увечері 11 вересня козацький загін покинув греблю. Поляки зараз же переправили через неї кілька полків на правий берег, створивши тут плацдарм.

Через день козаки почали наступ. Вийшовши із табору, вони напали на польський

плацдарм, вибили ворога з позицій і погнали на греблю. Одночасно почався обстріл греблі козацькою артилерією. Щоб припинити відступ, польські воєначальники кинули в контратаку нові частини.

Але на греблі утворилася пробка. В неймовірній тісноті польські частини напірали одна на одну, ламали ряди. В цей критичний момент Кривоніс перейшов на лівий берег ріки й атакував польський табір з тилу. Зчинилась паніка. Безталанні польські воєводи ледве самі втекли.

Заславський навіть загубив знак влади - булаву. Недобитки, або «пилявчики», як їх глузливо звали козаки, тікали так швидко, що деякі за три доби подолали близько трьохсот кілометрів і опинилися аж у Львові. Інші, як пише очевидець, «зупинилися тільки коло самої Віспи, аби втерти піт з чола і заспокоїти серце, що било в груди, немов важкий молот».

Козаки захопили польський табір і взяли величезні трофеї.

Переслідуючи ворога, козацьке військо підступило до Львова, а потім обложило Замостя. В цей час у Польщі обирали нового короля, бо Владислав IV помер на початку травня. Магнати і католицьке духовенство висунули кандидатуру єпископа Карпа, брата померлого короля. А шляхта центральної Польщі стояла за Яна Казимира, другого брата Владислава IV.

Щоб посилити розбрат і ворожнечу між польського панства і в такий спосіб послабити супротивника, Хмельницький заявив, що буде підтримувати кандидатуру Яна Казимира. Останній, з свого боку, оголосив, що хоче укласти з козаками мир.

Провадити успішну боротьбу з панською Польщею можна було тільки після перепочинку

й серйозної підготовки. Магнати і шляхта ще мали в своїх руках велику силу. Ось чому Хмельницький і старшина вирішили укласти з Яном Казимиром перемир'я. Пізньої осені козацьке військо з-під Замостя рушило назад і наприкінці грудня 1648 року вступило в Київ.

Далеко за місто вийшли кияни зустрічати своїх визволителів. Коли передні лави козацтва на чолі з Хмельницьким з'явилися біля Золотих воріт, їх привітало духовенство й учні Могиллянської колегії. Бурсаки славили козацького гетьмана і декламували на його честь латинські вірші.

З Києва Хмельницький відрядив до Москви свого представника, полковника Мужилівського, з проханням подати Україні військову допомогу. А сам невдовзі поїхав у Переяслав, куди повинні були прибути королівські комісари.

В лютому 1649 року в Переяславі почалися переговори. Вже в перші дні стало ясно, чого хочуть комісари, їхній голова, український магнат Адам Кисіль, заявив, що Польща помириться з козаками і забуде всі їхні «провини», коли вони згодяться на 15 000 реєстр, зірвуть союз із ханом і вирушать у похід на Крим. Інакше кажучи, польські дипломати хотіли відколоти реєстрових козаків від повсталого народу і вивести їх у Крим, щоб потім навалитись на Україну всіма силами.

Але Хмельницький рішуче відкинув ці підступні умови. «Від черні не відступлю, - заявив він, - бо то права рука наша. Щоб ви, винищивши хлопів, не вдарили на козаків». А на пропозицію вирушити на Крим сказав: «За кордон на війну не піду, шаблю на турків і татар не підніму; доволі нам діла і на Україні». Комісари покинули Переяслав з порожніми руками.

Навесні 1649 року король вірядив на Україну нове військо. На чолі його стояли магнати Фірлей і Лянцкоронський. Хмельницький вирушив йому назустріч. За козаками ішов і хан з ордою. Коли українське військо вступило на Волинь, Фірлей і Лянцкоронський засіли в містечку Збаражі. Почалась облога укріплення. Під самими його стінами козаки насипали

високий вал, витягли на нього гармати і стали засипати ворога ядрами й кулями.

Становище обложених щодень гіршало. Але в цей час козаки дізналися, що на Волинь вступило і вже підходить до Зборова друге польське військо на чолі з Яном Казимиром. Хмельницький зараз же непомітно вирушив з-під Збаража назустріч королеві. На місці лишився тільки невеликий загін, щоб продовжувати облогу.

Зборів стоїть на тому місці, де річка Стрипа, що тече з півночі на південь, виходить із вузького озера в низьку та багнисту долину. Під час дощів ця місцевість ставала непрохідна. В трясовині тонули вози, воли, коні й люди. Поодинокі стежки, якими вдавалося пройти через це море грязюки, були відомі тільки небагатьом місцевим жителям.

Підійшовши до Зборова, Хмельницький розташував козаків і татар у діброві та глибоких ярах на лівому березі Стрипи.

Одночасно біля села Млиновці, з протилежного боку Зборова, зупинилось королівське військо. Напередодні пройшла злива, і вода зірвала мости, що сполучали у Зборові обидва береги Стрипи. Тому король звелів 4 серпня навести мости, щоб 5 серпня розпочати переправу війська на лівий берег. Звідси він думав вирушити через Озерне далі - на Тернопіль. Вранці 5 серпня, коли польське військо почало переправу, над Стрипою стояв густий туман. Невдовзі піхота, кіннота, частина артилерії і обозу вже були на лівому боці.

Місцева людність всіма засобами підтримувала козаків. Селяни непомітно провели частину козацького війська через Стрипу, в тил полякам. Саме в той час, коли майже все польське військо з королем переправилось на лівий берег, у місті задзвонили в дзвони. Це був умовний знак. Його подали козакам зборівські міщани. Козацька і татарська кіннота, як хмара, котру гонить вітер, двома величезними лавами рушила на королівське військо. Польські воєначальники зовсім не догадувались, що козаки так близько. Жовнірів охопив жах. Зчинилася паніка. Обозні слуги повернули назад і разом із возами

застряли на мостах. Шляхта із посполитого рушення кинулась у розтіч. Дарма король робив спроби зупинити її. Він хапався за держална прапорів, за уздечки коней, погрожував, благав: «Не кидайте мене, панове, не забувайте вітчизни, пам'ятайте славу предків ваших». Ніщо не допомогло. Першої ж ночі із табору втекло шляхетство цілих семи повітів.

Наближалась катастрофа. «Вже кілька століть, - писав королівський секретар, - Польща не була втаюй небезпеці, як 5 серпня». Ян Казимир під тим приводом, начебто хоче очолити посполите рушення, яке посувалося до Збаража, готувався до втечі. Наступний день мав остаточно вирішити долю королівського війська. В цих умовах Оссолінський, що був у польському таборі, спробував будь-якою ціною відірвати від козаків татар. До хана було відправлено листа. Того ж дня потай од Хмельницького хан прислав у польський табір своїх мурз на переговори.

6 серпня вранці битва відновилася. Козаки безперервно штурмували польський табір і вже завдали ворогові величезних втрат. Наближалась остання хвилинка. Але саме в цей час Хмельницький дістав звістку про зраду татар. Хан уклав перемир'я з королем. За зраду козаків йому обіцяли сплатити двісті тисяч талерів і відновити «упоминки» - данину. Крім того, король дозволив татарам грабувати Україну й брати в неволю її людність.

Підписавши угоду з королем, хан заявив Хмельницькому, що зараз же з'єднається з поляками, якщо козаки не укладуть миру з Польщею. В таких скрутних умовах неможливо було вести війну далі, і Хмельницький мусив розпочати переговори з Яном Казимиром. 8 серпня укладено так званий Зборівський трактат. За цим трактатом у козацькому реєстровому війську мало бути вже 40 000 чоловік, польські війська позбавлялися права вступати на територію трьох воєводств - Київського, Броцлавського і Чернігівського, тобто в Східну Україну. Влада тут лишилась у руках Хмельницького.

Зборівський трактат не задовольнив ні український, ні польський бік. Не того домагалися українські селяни. Вони всі хотіли бути козаками. Нарешті, після укладення миру в Східну Україну посунула шляхта, вигнана звідти своїми підданими. Шляхтич повертався до свого розореного маєтку і, зрозуміло, починав мститися на селянах, вимагаючи від них повинності. Але тепер селяни вважали себе за козаків. Повсюди на

Україні почали вибухати повстання проти панів і козацької старшини.

Польща, із свого боку, прагнула повністю придушити повстання й відновити довоєнні порядки. Особливо лютували магнати Вишневецькі, Потоцькі, Конецпольські та інші, яких козацтво не впустило в їхні українські маєтки.

В ході визвольної війни формувалася українська національна державність. На Україні було створено свою систему управління: військо, суд, фінанси. Всю звільнену від ворога територію поділено на шістнадцять великих округ - полків. Центром полку було місто або містечко. На чолі полку стояв полковник із підпорядкованою йому полковою старшиною (обозний - начальник артилерії, суддя, осавул, писар). Полки поділялися на сотні. Сотнею командував сотник разом із сотенною старшиною. Козаки, що проживали на території сотні, - по містах, селах і хуторах, - складали громади та обирали громадських отаманів. Отже, полк являв собою не тільки військову, але й адміністративно-територіальну одиницю.

Міщани об'єднувались у міські громади. Вони обирали вйта й інших старшин.

Над усіма цими установами стояв гетьман. Він керував військом і правив краєм разом із генеральною старшиною. Гетьман же призначав на посади полкову і сотенну старшину. Обговорювати найважливіші питання військового й політичного характеру збирали військові ради.

Політичним центром України став Чигирин. Там була резиденція гетьмана і вищої військової адміністрації. В Чигирині з наказу гетьмана заснували монетний двір. Тут же була державна скарбниця. Невеличке місто, яке раніше поза межами України мало хто й знав, тепер стало цікавити політиків усіх країн. До Чигирина приїздили дипломати з Польщі, Росії; Криму, Туреччини, Молдавії, Австрії, Семиграддя, Венеції, Англії.

В цей час великої уваги надавалось організації війська, виготовленню зброї, пороху тощо. Особливо продумано було організацію розвідки. Смільвим козацьким лазутчикам вдалося проникнути навіть у королівський палац у Варшаві Державний апарат, створений на Україні, захищав передусім інтереси феодалів - козацької старшини і шляхетства. Але в той же час він відігравав велику роль у боротьбі українського народу за своє визволення з-під влади Польщі.

На початку 1651 року Польща, зібравши свіжі сили, знову розпочала наступ на Україну.

Вночі проти 10 лютого польські загони, очолювані М. Калиновським і С. Лянцкоронським, вдерлися на Брацлавщину й захопили містечко Красне. Під час жорстокого бою наклав головою славний Данило Нечай, брацлавський полковник. Смерть Нечая була тяжка втрата для українського народу. Із Красного панське військо рушило на Шаргород, Мурахову, Стіну, Ямполь і наприкінці лютого було вже під Вінницею.

Віроломний напад панів викликав велике піднесення народно-визвольного руху. Польський сучасник, шляхтич Освенцим, писав, що проти Польщі повстала вся Україна; «дорослі її малі, молоді і старі рушили, думаючи не про що інше, як тільки про нашу загибель».

Хмельницький став збирати військо і покликав на допомогу хана Іслам-Гірея.

Під Вінницею панам не пощастило. Місцеві козаки й міщани під керівництвом полковника Івана Богуна відкинули ворога. Калиновський і Лянцкоронський мусили повернути на Бар, а потім на Кам'янець-Подільський і, нарешті, почали відступати на захід, назустріч головному коронному війську.

Польські пани пестили надію справити криваву тризну на Україні - придушити

народно-визвольний рух. На чолі головного війська збирався стати сам Ян Казимир. 20 квітня він приїхав із столиці до Любліна і тут був зустрінутий папським нунцієм . Під час відправи нунцій від імені «святого отця» урочисто благословив польське вояцтво «внищити схизматиків»⁴ і відпустив йому всі гріхи. Потім нунцій проголосив короля «оборонцем святої віри» і вручив йому подарунок папи - освячений золотий меч. Отже, проти українського народу було оголошено «хрестовий похід».

У червні головне польське військо на чолі з королем підійшло до Берестечка (на Волині). В цей момент король дістав тривожні вісті: в глибокому тилу, під Краковом, спалахнуло повстання польського селянства, на чолі якого став Костка-Налерський.

Повстанці громили шляхетські маєтки й винищували панів. Ходили також поголоски, що Костка-Налерський відрядив своїх представників до Хмельницького і буде діяти спільно з козаками. Ці вісті так налякали короля, що він зараз же послав під Краків 2 000 чоловік із свого війська.

Саме в цей час під Берестечко підійшли козаки й татари. Українське військо разом із ордою налічувало близько 200 000 чоловік, польське - близько 150 000, але поляки були далеко краще озброєні й мали численну артилерію.

20 червня почалася вирішальна битва. Польські гетьмани кинули в бій всі свої сили. Але їхня спроба прорвати правий фланг, де стояли козаки, зазнала невдачі. Тоді польські воєначальники змінили тактику і спрямували головний удар на лівий фланг, де займала позиції орда. Проти татар було зосереджено і всю польську артилерію. Орда не витримала удару, покинула табір і стала панічно тікати.

Хмельницький кинувся доганяти хана, щоб умовити його повернутися. Але той наказав схопити Хмельницького. Зрада хана завдала великої шкоди українському війську. Польські воєначальники, скориставшись з відсутності Хмельницького і втечі орди, оточили козацький табір з трьох боків. Із четвертого боку козаків захищало болото. Настали тяжкі дні облоги. Козаки відбивали безперервні штурми ворога, виявляючи

мужність і самовідданість.

Одного дня на острові серед багна невеличкий козацький загін було оточено численною польською частиною. В знак того, що вони вже не думають про порятунок, козаки викинули в болото все своє майно і мужньо зустріли ворога. В нерівному бою всі вони невдовзі полягли.

Сміливий, ініціативний полковник Іван Богун взявся вивести військо з оточення. Козаки заходились робити переправу. Оскільки не було ніякого будівельного матеріалу, в болото кидали все, що мали під рукою: вози, сідла, кожухи тощо. 30 червня, коли «гребля» була вже майже закінчена, польське військо з усією силою вдарило на козаків і вдерлось до їхнього табору. Багато мужніх борців загинуло в запеклому бою. Козаки втратили також майже всю артилерію. Однак велика частина війська разом із Богуном вирвалася з оточення.

В цей час, коли козаки билися з польським військом під Берестечком, на Лівобережну Україну вдерлось велике литовське військо на чолі з Радзивілом. 28 червня біля міста Ріпки, під Черніговим, Радзивіл розбив невеликий загін полковника Мартина Небаби. В бою загинув і сам славний Небаба. За місяць литовці зайняли Київ. З усіх сторін надходили також смутні вісті про татар. Повертаючись у Крим, орда палила українські села і містечка й гнала людність у неволю.

Здобувши козацький табір під Берестечком, польське військо розділилося на дві частини. Шляхта із посполитого рушення так була налякана повстанням польських селян, що зараз же повернула у Польщу. З нею пішов і король. Але магнати Микола Потоцький, Мартин Калиновський⁵ і Ярема Вишневецький зі своїми двірськими командами й коронним військом рушили на схід, слідом за відступаючими козаками.

Селяни, почувши про наближення ворога, тікали з родинами і майном у ліс, а все, що лишалося, палили. 4 серпня шляхтич Мясковський, оповіщаючи короля про становище на Україні, писав: «Ні міст, ні сіл - саме поле і попіл. Не видно нікого живого: ні людей, ні

звірів, тільки птахи в повітрі». Другий очевидець двома тижнями пізніше повідомляв із Фастова: «Не лишилося жодного хлопа, всі як із міст, так і з сіл пішли разом з козаками, відправивши наперед все своє добро й худобу і не думаючи про мир».

Великі повстанські загони приступили до Києва і обложили його. Радзивіл мусив здати місто і пробиватися на з'єднання з коронним військом.

На чолі українського війська знову став Богдан Хмельницький, якому вдалося вирватися з ханського полону. Козацький гетьман звернувся до народу з закликом рятувати вітчизну. І тепер, як і раніше, з усіх сторін удень і вночі до головного козацького війська йшли повстанці.

Коронне військо хоч і з'єдналося з Радзивілом, але втратило надію на розгром козацтва. 18 вересня 1651 року в Білій Церкві між Хмельницьким і польськими гетьманами укладено новий трактат: тепер реєстрових козаків мало бути не 40 000, а 20 000, і проживати вони могли тільки в Київському воєводстві. Окрім того, на Східну Україну мало прийти «на лежи» коронне військо.

Хоч і тяжкий був Білоцерківський мир, але, як бачимо, польським панам не вдалося повністю підкорити Україну.

У своїй кривавій боротьбі з Польщею український народ покладав надії на братню Росію. І російський народ увесь час допомагав йому. На Україну, де лютували голод і розруха, із Росії везли хліб, сіль і інше продовольство, а також селітру, порох, зброю, в тому числі гармати. Багато селян, городян і донських козаків переходило з Росії на Україну і вступало до козацького війська. Ці росіяни пліч-о-пліч з українцями проливали свою кров за визволення України. Під час війни багато українських селян і міщан, рятуючись від оскаженого ворога, переходило до Росії. Російський уряд давав їм землі й дозволяв селитися поблизу українського кордону. На річках Тихій Сосні, Дінці українські переселенці : заснували чимало слобід. У межах Російської держави з'явився залюднений українцями цілий новий край - Слобожанщина. Тут також виникло козацтво.

Прагнення українського народу возз'єднатися з братнім російським народом в одній державі було зумовлене не тільки спільністю їхнього походження, спорідненістю мови, культури. В Росії на той час кріпацтво набуло меншого розвитку, ніж у Польщі. Крім того, там існували великі території - майже вся Північ, Сибір, Дон, Яік, Терек, де кріпацтва не було взагалі. Нарешті, в козацьких краях, передусім на Дону і Яіку, населення мало самоврядування. Отже, борючись за возз'єднання, простий український люд сподівався посісти в межах Росії становище, яке займало там козацтво.

У своїй героїчній боротьбі з панською Польщею український народ уславив себе великими перемогами над ворогом, але в той же час зазнав і найтяжчих втрат. Наближався критичний момент. В кінці 1653 року магнати і шляхетство напружили всі сили, готуючись покінчити з визвольним рухом на Україні. Підступний хан, невірний союзник Хмельницького, чекав тільки слушної години, аби вчинити нову зраду. Саме в цей час, 1 жовтня 1653 року, Земський Собор у Москві ухвалив возз'єднати Україну з Росією й оголосити Польщі війну. 8 (18) січня 1654 року знаменита Переяславська Рада одноставно схвалила цю постанову, і український народ запрягнув на вірність Росії.

Возз'єднання України з Росією мало велике історичне значення. Об'єднавшись зі своїм братом - російським народом в одній державі, український народ зберіг себе як націю і здобув умови для дальшого економічного, політичного і культурного розвитку.

¹ Скуді - срібна монета вартістю приблизно півтора-два карбованці золотом.

² Чорна рада - від слова чернь, тобто простий народ; так називали ради без старшин.

³ Пилявці розташовані між Литином і Старокостянтинівом на Поділлі.

⁴ Схизматиками називали православних, тобто українців.

⁵ Миколу Потоцького і Мартина Калиновського незабаром після Корсунської повернено з Криму за викуп, і вони знову зайняли свої посади.

Джерело: Голобуцький. В.О. Гомін, гомін по діброві: історичні розповіді про запорозьких козаків. - Дніпропетровськ: Січ, 2003. - 207 с.

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «У панському ярмі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Поява козацтва»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Запорозька Січ»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Повстання»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Козаки на Січі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Северин Наливайко»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «На суші і на морі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Тарас Трясило»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Кодацька фортеця»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Провісник бурі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «За возз'єднання»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «На варті»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Бурхливі часи»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Нова Січ»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Гайдамаки»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Епілог»\)](#)

Переведення в електронний вигляд: Бутенко О.П.

На нашому сайті Ви можете дізнатися більше про козацтво:

- [Козацтво](#)
- [Козацька доба](#)

[У разі використання матеріалів цього сайту активне посилання на сайт обов'язкове](#)